

RÓMAI KORI, ÁTTÖRT MŰVŰ KÉSTARTÓ (THÉKA-VERET) A BÉCSI ÚTI HAMVASZTÁSOS TEMETŐBŐL*

Topál Judit 1980-ban, a Budapest III. kerület Bécsi út és Perényi utca kereszteződésénél, az utcák, mind keleti, mind nyugati oldalán nagyobb kiterjedésű hamvasztásos temetőrészt sírjait kezdte feltárni.¹ Az 52. sz. sírban – többek között – áttört technikájú bronzveret feküdt (1. kép 1), melynek ismertetésre való átengedéséért köszönetemet fejezem ki Topál Juditnak.

Az említett sír – az ásató szíves közlése alapján – az egyetlen, mely nem agyagtapasztásos, ti. az eddig feltárt temetőrész valamennyi sírja agyagtapasztásos volt. Ezért nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az 52. sz. sírba a temető többi halottjától eltérő etnikumú embert temettek el. Ez az eltérő temetkezési rítus több hamvasztásos temetőnél előfordul, így pl. Matricán (Százhalombatta) is.²

Az 52. sz. sírban nem a hamvasztásos síroknál szokásos jól kiégett, fehérre kalcinált csontmaradványok figyelhetők meg, hanem rosszul égett, barnás-fekete, nagyobb darabokat találtak: felkar és combcsont maradványait. Ezek felnőtt férfi vázából származnak, mint azt Kiszely István vizsgálatai alapján megállapította. Szíves szóbeli közlését ezúton is köszönöm.

A sírban levő as meghatározását Bíróné Sey Katalin végezte, akinek külön köszönetet mondok ezért. Az érem átégett, kettőtört, bár összeilleszthető. Kora az 1–3. század közepéig terjed, közelebbi datálás nem lehetséges.

A sírba fentiekben kívül még egy firma méceszt és három korsót helyeztek.¹

Az ismertetendő áttört művű bronzveretet keskeny nyúlványával felfelé a combcsont közelébe helyezték a sírba. Mellette az alátétlemez kis darabja, két töredékes, hajlított bronzpánt és ezekből cca 50 mm-re a sír belseje felé, korrodált vaskés pengéje feküdt. Mint látni fogjuk az áttört veret, a kis pántok és a kés összetartoztak és együtt alkották egy késtartó théka részeit. (2. kép 1–4)³

Az áttört bronzveretből (BTM Ltsz.: 88.4.260. 1. kép 1) aránylag sok maradt meg, így kiegészíthető. Nagyon köszönöm ezért T. Bruder Katalinnak gondos, nagy szaktudást igénylő munkáját és mellékelt beszámolóját a restaurálásról. A veret lent félkör, ún. kanál alakú; ez felfelé keskeny nyúlványban folytatódik. Az áttört mezőt tömör bronz keretelés veszi körül. Ez a

keret a félkörű (kanál) résznél dupla kiképzésű, és úgy elő- mint hátoldalán egyforma szélességű. A dupla kiképzés a nyúlványrésznél már nem folytatódik. A veret teljes hosszában eredetileg vékony alátétlemez volt, de eredeti helyén ennek csak töredéke maradt meg: a félkörű résznél és a nyúlvány kis letört darabjánál. A különálló lemezke pontos elhelyezését már nem lehet egyértelműen megállapítani. (6. kép 2)

A veret alkalmazásával kapcsolatosan felerősítési nyomok figyelhetők meg a kanálrész közepén alul, ahol a peremnél kis, laposan kiemelkedő szög látszik, valamint a kanálrész oldalánál is, ott ahol a perem már nem dupla. A nyúlványon – közel ahhoz a helyhez, ahol a darab eltört – a perem szélén kis kiszélesedő, kitüremelő bronzmaradvány látszik.

A veret elő- és hátoldala lapos megmunkálású, az áttört minta közepes finomsággal, szintén lapos kiképzéssel készült.

Az áttört motívumok: a félkörű, kanálrészben szimmetrikusan elhelyezett, egymás tükörképét alkotó, kacsokkal díszített pelta. A kanálrésznél alul itt hiányzik az analógiáknál (lásd pl. Avenches és Strassbourg, 7. és 8. sz. jegyzeteket) mindig meglevő, kettős félkörű vonal, mely követi a perem alsó ívét; ezzel egyéni variációját alakítva ki a szokásos mintának. A keskenyedő nyúlványhoz, kettős, szimmetrikusan visszahajló kacsok vezetnek át. Majd a minta lant alakhoz hasonló motívummal folytatódik, mely fent körrel zárul. A hosszúkás nyúlvány további áttörései egymással azonos formában ismétlődnek: szorosan egymáshoz kapcsolódó, összefonódott és szintén lant alakhoz hasonlóan. A nyúlványhoz tartozó kisebb letört darab mintájából egész kevés maradt meg a belső peremnél, de megállapíthatjuk, hogy ugyanolyan motívumrendszer folytatódik ezen a részen is, mint amilyen a nagyobb darabnál. Hátoldalán (6. kép 1) az alátétlemez kis töredéke látszik. A veret rekonstruálásánál figyelembe kell venni, hogy a törésnél a minta nem közvetlenül csatlakozik egymáshoz, cca 10–15 mm teljesen kitört.

Költő László megállapítása szerint (lásd: T. Bruder Katalin beszámolóját e kötetben), az áttört művű veret sötétebb színű bronzból készült, mint az alátétlemez, mert utóbbi négyszer több mennyiségű cinket tartalmazott, ezért – világos-sárgás volt. Tehát az elütő

* A görög eredetű latin „theca” szó tartót jelent, kés vagy írószerek részére. Számos auktor-hely részletes ismertetésével lásd: PWRE 2. Bd. V. Stuttgart 1934. Sp. 1613. – A theca vulneraria meghatározáshoz Szabó Klára hívta fel a figyelmemet: Antička bronz a jugoslaviji 1844–1969. (Beograd 1969) 138. No. 275. fotóval.

színhatás, — melyet az áttört munkáknál általánosan alkalmaztak, esetleg nem fém, hanem más színű bőr, illetve textil alátéttel — az aquincumi darabnál is megvolt.

A veret nagyobb darabjának méretei: hossza 120–120,5 mm, szélessége a kanálrésznél: 50,5 mm. A nyúlvány szélessége: 21–21,5 mm. A tömör bronz perem szélessége, elő- és hátoldalán egyaránt: 10 mm. A veret vastagsága, perem és áttörés egyformán: 2 mm. Az alátétlemez vastagsága: 1 mm-nél kevesebb. A kanálrészénél, ahol dupla a veret, vastagsága: 6,5–7 mm. Belméret itt cca 2 mm. A kisebb töredék méretei: hossza 51 mm, maximális szélessége: 11 mm, vastagsága: 2 mm. Alátétlemez vastagsága megegyezik a nagyobb darabéval: 1 mm-rel kevesebb.

Az áttört veret mellett a sírban kis, szabálytalan alakú fémlemez volt (BTM. Ltsz.: 88.4.260/a., 6. kép 2). Úgy elő- mint hátoldala, lapos, sima kiképzésű. A felülete kissé domborúan meghajlik, mint ahogy az áttört veret is. Három kis lyuk látszik a lemezken, valószínűleg ezekkel volt az áttört minta alá erősítve. Pontos elhelyezését, mint már említettem, ma már nem lehet megállapítani. E lemeztöredék kivitele erősebbnek, masszívabbnak tűnik mint az eredeti helyén megmaradt alátétlemezek. Színe sárgás, erős rozsdanyomokkal, úgy elő- mint hátoldalán. Maximális h.: 48 mm, max. sz.: 21 mm, v.: 1 mm-nél kevesebb.

Az áttört veret közelében egy nagyobb és egy kisebb, zöld patinás bronz pánt feküdt. (BTM.. Ltsz.: 88.4.260/b., 5. kép 2) A nagyobbik egyik végénél a hátoldalon cca 4 mm-rel visszahajlik a pánt és teljesen rásimul a hajlatra. Úgy a nagyobb, mint a kisebb pánt ívelt, de ez a forma a nagyobbiknál jobban kivehető; pereménél kis félkörű lyuk van, valószínűleg a felerősítő szög helye. Mindkét pánt szélessége 11 mm, hosszuk: cca 29 mm, illetve 16 mm. Vastagságuk: 1 mm.

A pántok funkciója a veretnél pontosan látható, eredeti állapotában, egy Regensburgból előkerült thékánál (4. kép 3),⁴ ahol az áttört nyúlványrész felső végénél, az eredeti helyén megmaradt késtartópánt ívelése a nyúlványrész hátoldalán teljesen átfogja a veretet: felerősítése szögekkel jól megfigyelhető. A kép a théka részletét mutatja be, nem látható, hogy két pánt volt-e a darabnál alkalmazva. A hátoldali megerősítés a pántokkal mint azt az augusti példánynál is látjuk, talán azért történt, hogy az áttört mintát ne takarja el a pánt. A regensburgi veret méretei teljesen hasonlóak a Bécsi úti verethez, de nemcsak a pánt, hanem az áttört nyúlvány szélessége is.

Regensburgból még egy olyan thékatöredék került elő a római sírmezőről, ahol a fémlemezke darabja még eredeti helyén látható.⁵

Az 52. sz. Bécsi úti sírban az áttört verettől 50 mm-re a sír belseje felé korrodált vaskés feküdt (BTM. Ltsz.: 88.4.261., 5. kép 3 és 6. kép 4). Tüskéje hegyes lehetett, pengéje egyélű volt. A rozsdá lerakódása miatt a kés jelenleg vastagabb, mint amilyen eredetileg lehetett, ezt figyelembe véve, a kés méretei olyanok, hogy az áttört veretbe behelyezhető és az ívelt pánt segítségével szorosan fixálható volt.

A kés méretei: töredékes hossza: 85 mm, pengeszélesség: 20 mm. Összehasonlításként felhívom a figyelmet arra, hogy az áttört nyúlvány szélessége 21 mm.

A Bécsi úti veret teljesen azonos, de még töredékebben megmaradt analógiája került elő Intercisából (7. kép 1–2), az ún. Öreghegyről a Hauser-féle szőlőből (MNM. Ltsz.: 90.1908.113).⁶ A théka nyúlványrésze van csak meg. Mintája mellett mérete is azonos a Bécsi útiéval. A peremnél egymással szemben látszik a (törött) kitüremlés, ahol a pántot felerősítették, a szög még megmaradt. Alátétlemeznek nincs nyoma. Töredékes hossza: 55 mm, szélessége: 21 mm, vastagsága: 2 mm.

A pannoniai két egyforma (Bécsi út, Intercisa) théka további analógiái a Germania Superiorhoz tartozó Avenches-ből⁷ és Strassbourgból valók.⁸ (Az előbbi a mai Svájc, az utóbbi a mai Franciaország területén fekszik.)

A 4. kép 1–2 egy teljes épségben megmaradt, egyedülálló leletet mutat: Augstból (Svájc, a római Augusta Rauriacum, Germania Superior) az 5. sz. insulában talált théka elő- és hátoldalának reprodukcióját.⁹ Ennek segítségével lehetségessé válik a Bécsi úti sírban talált théka-tartozékok rekonstruálása. Az augsti thékánál a kés fixálása két pánttal történik és csak a hátsó oldalnál erősítik a kést az áttöréssel díszített előlaphoz, mégpedig a nyúlványrész közepe táján és a felső végén levő kiszélesedéseknél. Ilyen kiszélesedés minden egyes — bármely típusú — áttört nyúlványnál megfigyelhető, amennyiben épp ez a rész maradt meg a nyúlványból, így a Bécsi útinál is megvan a kiszélesedés, azonban csak a közepe táján levőt láthatjuk. Minden valószínűség szerint rögzítették a félkörű pánttal csak a darab hátoldalát, hogy az áttört művű mintát ne takarják el, mint ezt a regensburgi példánynál már említettem (4. kép 3).

Az augsti théka áttört díszítése kissé eltér a Bécsi útiétől, nyúlványa keskenyebb, alátétlemeze sárgaréz-ből (Messing) készült, így a felső, áttört mintázat élesen elvált az alátétfém színétől. Vagyis ugyanolyan színhatású volt, mint a Bécsi úti példány: sötétebb áttört lemez alatt, világos-sárgás alátét. (Lásd Költő László kémiai vizsgálatának eredményét.)

A théka hátoldalán, két helyen is zsinór nyomait alapították meg a laboratóriumi vizsgálatok. Ez valószínűleg a théka hátsó részének rögzítésére szolgált textil-, háncs- vagy bőrre. Ezen a részen lehetett a kés beletéve, bedugva. Az áttört rész alsó, kanálszerű kiszélesedésében volt a 2–5 mm mély belső térben a bélés táskaszerű végződése. A thékát zsinórral húzták össze (vö. 2. kép 2–4 rekonstrukciók), vagy esetleg nyitott is lehetett, hogy könnyebben lehessen a késhez hozzáférni. A kést a thékában övre akasztva viselték (3. kép).

Az augsti kés thékájának veretéhez nagyon hasonló formájú és mintázatú áttört veret került elő Feldberg limeskasztellumból, majdnem ép állapotban.¹⁰

A laboratóriumi vizsgálatok során nemcsak az augsti példánynál, hanem egy Basel környékéről származó, majdnem épen maradt veretnél is észleltek rostmaradványokat. Itt a nyúlvány kiszélesedésében levő szög

olyan délvidékről származó növényi rostot találtak, mely Közép-Európában nem honos. A théka műhelykörének kereskedelmi kapcsolataira vonatkozóan fontos ez az adat.¹¹

Az épen előkerült késtartó áttört veretek egy másik, későbbi korból származó példánya a Szabad Germániához tartozó Dorweilerből került elő egy női sírból. (A Bécsi úti sírba férfit temettek!) A germániai thékába két kést helyeztek el, két ívelt pánttal fixálva az övre. A théka formája eltérő az eddig tárgyalattól, és eltérő az áttört díszítés is, de késtartó funkciója hasonló. Formája: alul ívelt, kiszélesedő, peltára emlékeztető, számottevő nyúlvány nélkül; 5 mm vastag ezüst lemezből készült az előoldala; itt aranyozás nyomai még látszanak. Az áttört mintázata inkább átluggatásra emlékeztet, finom hálószerű körökből áll. A pántokon is hasonló átluggatás látható; ezek teljesen átfogják a késeket, az elő- és a hátoldalon egyaránt. Talán azért, mert a pántok is áttöréssel készültek és így nemcsak rögzítő, hanem díszítő szerepük is lehetett.

A théka hátoldalán bőrmaradványok vannak, valószínűleg a bélés bőrből készült, ezt a théka alsó, ívelt részén látható szokásos dupla kiképzés szorította le. A datálás elég tág: ez a típusú áttörés már a 3. század elején megjelenik és az 5. század elejéig használatos.¹²

A dorweileri példánnyal azonos formájú, de komplikáltabb mintázattal finom lyuggatással készült darab került elő Kölnből a Luxemburgstrasseból,¹³ de ennek csak verete maradt meg.

A régészeti irodalomban tucatjával találkozhatunk a Bécsi úti áttört művű verethez hasonló ép, vagy töredékes példányok említésével, főleg a rajnai limeskasztellumok anyagában.¹⁴ Ezeket egyértelműen tartóknak, borításoknak határozták meg, mégpedig török részére. Magam is átvettem ezt az elnevezést,¹⁵ bár a kőemlékeken ilyen kisméretű törborítót nem figyelhetünk meg,¹⁶ bizonyos fokig helyes a „tartó” vagy borító meghatározás, mert a thékák valóban „tartók” voltak, de nem török részére. Ugyanis a török gyakorlatilag nem fértek volna bele a kiszélesedő, vagy „kanálnak” nevezett részbe, mert lapfelületük cca 50–60 mm, viszont a kisebb szélességű kések igen.¹⁷ Az a lehetőség is felmerült, hogy író- vagy kozmetikai eszközöket is tarthattak ezekben a thékában,¹⁸ azonban jelen esetben a Bécsi úti lelet egyértelműen késtartó volt.

A théka megnevezést maga a készítő mester adta ezeknek a díszes vereteknek. A Germania Superiorhoz tartozó Aquae Helveticae-ben (Baden, Svajc) Gemellianus nevű bronzöntő dolgozott, aki nemcsak nevével szignálta a vereteket, hanem pl. egy Niedergösgenből való példánynál THECAMGEMELIAN a felirat és egy Augst-ból származónál: THECAMG olvasható.¹⁹ Ez az egyértelmű meghatározás, hogy ezek a felirattal, vagy áttört díszítéssel készült, nagyjából azonos formájú veretek thékák, vagyis tartók voltak (vö. a fent említett késtartó thékát Augstból: 4. kép 1–2).

Egy Aquincumból, közelebbi helymegjelölés nélkül, előkerült nyúlványtöredéket (BTM régi ltsz.: 575) sikerült a Faimingen-i limeskasztellumban talált ép példány alapján kiegészíteni.²⁰

Ugyancsak Aquincumból való egy közelebbi lelőhely megjelölése nélküli théka nyúlványtöredéke (BTM régi ltsz.: 572), valószínűleg egyidőben leltározták az előbbi aquincumi töredékkel, de nem tartoztak össze eltérő méretük miatt,²¹ viszont áttört motívumuk azonos lehetett.

Fentiek analógiája továbbá egy teljes épségben megmaradt példány Niedergösgenből, ahol a kanálrész alján a közepén kis nyúlvány maradványa látszik, talán öntési csap.²² Ide sorolható még egy Basel környékéről való darab, ahol — mint már említettem — az egyik szögénél növényi rost maradványokat észleltek.²³ A következők csak nyúlványtöredékek; Mainzból, Märstettenből és Zugmantelből,²⁴ de mintázatuk teljesen azonos az előbbiekkal. Egy Rätiből, Pilstingből való ép veretnél, ahol az alátétlemez is megmaradt, már eltérő mintát alkalmaztak a nyúlványrészen, de a „kanál” áttörése azonos az eddigiekkel,²⁵ vagyis a Berger-féle I. típushoz tartoznak, ahová még több variáció sorolható.²⁶

Így például Pannoniából megemlítenék egy Brigetio–Szöny környékéről (MNM. ltsz.: 75/1890, 23, vétel Voetter Ottótól) előkerült töredéket (7. kép 3–4). Bár mérete kisebb a szokásos thékánál (sz.: 27–28 mm, mag.: 25 mm, vast.: 3 mm), de kiképzése hasonló: a pelta alakú „kanál”-rész szimmetrikusan kettéosztott, mindkét oldalon pelta és ívelt háromszög alakú kihagyások látszanak. A középső függőleges osztóvonalnál szög lehetett, mint ahogy a hátoldalon a peremnél 1–2 mm magas félkör alakú megvastagodás van. Itt három megerősítő szöget alkalmaztak. A darab felfelé törött, a további mintázatból csak egy-egy kacs indítása maradt meg. Talán a thékák szokásos nyúlványrésze lehetett itt eredetileg. Az alkalmazást tekintve ez a darab is borító, -veretrész lehetett; mintázata a Berger-féle II. és III. típus kanálrészeinek variációját mutatja²⁷ és szorosan kapcsolódik a pannoniai áttört anyagban előforduló mintákkal, azokkal, melyek lapos kiképzéssel készültek.²⁸

Vizsgont már plasztikusabb előoldalt tapasztalhatunk annál az Önsingenből (Germania Superior) származó félig elkészült, rontott thékánál, melyet egyéni motívumváltozatokkal komponáltak meg. Az indadíszek, a kacsok szélei nincsenek letisztítva, cizellálva.²⁹ Feltételezhetjük, hogy ezt az elrontott, nyilván félredobott példányt helyben készítették és nem pl. Badenből, Gemellianus műhely-köréből szállították Önsingenben. Ti. ahol ilyen rontott darabot lehet találni, ott joggal feltételezhetjük, hogy a műhely a közvetlen közelben volt. Hiszen selejtes darabot nem szállítottak sehova, azt nem lehetett eladni.³⁰ Megjegyzendő, hogy az önsingeni félkész példány rokon a hasonló felületű, már elkészült thékákkal, melyeknél a nyúlványrész keretelés nélküli. Esetleg ide sorolható az Óbuda, Raktár utcai Cella Trichora közelében előkerült töredék is.³¹ De ezzel a plaszticitással találkozunk azoknál a birodalomszerte és Pannoniában is elterjedt áttört bronzoknál, melyek azonban nem thékák veretei, hanem más, főleg a ruházkodás díszei közé számítottak: fibulák, övveretek, csüngők, gombok stb. voltak; de alkal-

mazták őket kocsiveretként és lószerszámgarnitúrák tartozékainál is.³²

L. Berger alapvető tanulmányokban elemezte Gemellianus mester tevékenységét, ismertette az összes eddig előkerült théka vereteit, mint a felirattal készítetteteket,³³ mint az áttört motívumokkal kitöltött példányokat, utóbbiakat szintén a Gemellianus által készíttetekhez lehet sorolni, de legalábbis a vele szorosan együttműködő és hatása alatt álló műhelyek termékeinek tartani,³⁴ mert feltűnő, hogy funkciójuk mindnél azonos, méretük nagyon hasonló,³⁵ motívumaik alig mutatnak eltérést. Kisebb variációkkal L. Berger három típusra osztja fel ezeket a thékákat. Figyelemre méltó, hogy az I. típusból van a legtöbb példány,³⁶ és Pannoniában is — mint láthattuk — csupán e típus és variációi fordulnak eddig elő.

Talán feltételezhetjük, hogy az egymással tökéletesen megegyező mintájú, és méretű veretek egyazon műhelyben készültek.

Messzire vezetnek részletesen analizálni a thékák áttört vereteinek motívumkincsét,³⁷ csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a nagyszámú áttört művű bronzok között eléggé elkülöníthető helyet foglalnak el a thékák motívumai. Maga a tárgy formája is bizonyos mértékig meghatározza a díszítést: szimmetrikus elrendezésű minden théka veret; valószínűleg, hogy a minta ne sérüljön könnyen, közepes finomságú vonalakból fűrészelték ki, lapos kidolgozású felülettel.

A Római Birodalom nyugati területein Gemellianus feliratos és áttört motívumokkal készített thékái sok helyen fellelhetők. L. Berger elterjedési térképén jól látható, hogy főleg Aquae Helveticae térségében gyakori mindkét típus; azonban Galliában és főleg a limeskasztellumokban is kedveltek. Ezen kívül szórva nyosan előfordulnak Felső-Itáliában és Noricumban.³⁸ A pannoni leletek ismeretében most már ki kell terjesztenünk a thékák — egyelőre csak a felirat

nélküli, ornamentális dísszel készültek — elterjedési körét erre a területre is, jelenlegi adataink alapján Aquincumra, Intercisára és Brigetiora, talán a helyek intenzívebb feltárási munkálatai miatt.

Dáciából Napoca-Clujról (Cluj Museum, Románia) is előkerült egy töredékes példány,³⁹ talán szintén théka lehetett. Mérete kisebb a szokásosnál a brigetio verethez hasonló. Mintázata a megmaradt kanálrésznél rokonságot mutat a Bécsi útiéval, nyúlványa kitörött. A kanálrész oldalán megerősítő kiszélesedés maradványa látszik.

Megjegyezni kívánom, hogy Pannonia és Dacia közötti Barbaricumból áttört veretes théka eddig nem ismert.

A thékák korát L. Berger, összevetve a datálható leleteket, a 2. század második fele és a 3. század első fele közé helyezi, alátámasztva az áttört technikájú veretek stíluselmzésének eredményeivel.⁴⁰ A Bécsi úti lelet kora pedig, Topál Judit szíves közlése szerint, a sírban talált többi tárgy alapján megegyezik ezzel a datálással.

Összefoglalva: A Bécsi úti 52. sírból egyedülálló lelet, egy teljes késtartó-théka tartozékai kerültek elő. Így a Germania Superiorban, Augstban (Augusta Rauriacum, Svájc) ép állapotban talált késtartó (4. kép 1–2) és más analógiák alapján, rekonstruálhatóvá vált a Bécsi úti lelet formája (1. kép 2, 2. kép 1–4) és valószínű alkalmazási módja (3. kép).⁴¹

Az aquincumi veret és néhány más töredék (7. kép 1–3) kivitele oly szorosan kapcsolódik az Aquae Helveticae működő Gemellianus bronzöntő mester termékeihez, hogy műhelyéhez — vagy annak köréhez — kell számítani a nálunk előjött példányokat is. Ezzel e fontos és jól körülhatárolható felírásokkal is meghatározható leletcsoport elterjedési területét Pannoniára is ki lehet terjeszteni.

Rövidítések

AE	Archaeológiai Értesítő (Budapest)	Baden. Herausg.: Aktiengesellsch. Oederlin and Cie. Anlaß ihres 100 jäh. Bestehen 9–32. Kémiai analízisekkel.
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)	
ASA	Anzeiger für die Schweizerische Altertumskunde (Zürich)	BJ Bonner Jahrbücher
Berger 1957	L. Berger: Die Thekenbeschläge des Gemellianus von Baden — Aquae Helveticae. JSGU 46. 1957. 24–39.	BpR Budapest Régiségei
Berger 1966	L. Berger: Thekenbeschlag aus Bronze mit zugehörigem Eisenmesser. Römerhaus und Museum Augst. Jahresbericht 1966. Augst 1967. 14. 8.	BRGK Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Berlin)
Berger Studien	L. Berger: Die Thekenbeschläge des Gemellianus von Baden — Aquae Helveticae. Fenti munka újrányomása és kibővítése: Studien zu unserer Fachgeschichte.	BTM Budapesti Történeti Múzeum
		FA Folia Archaeologica
		JSGU Jahrbuch der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte (Basel)
		MNM Magyar Nemzeti Múzeum
		Oldenstein 1976 J. Oldenstein: Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. BRGK 57, 1976 Mainz am Rhein 1977. 49–284.
		ORL Obergermanisch-Raetische Limes (Frankfurt a. M.)

PWRE	Pauly-Wissowa: Realencyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft (Stuttgart)	Sellye 1973	Sellye I.: Az aquincumi áttört díszítésű kard és törhüvelyborítások. BpR XXIII, 1973. 129–146. Saalburg Jahrbuch (Berlin)
Sellye Recueil	I. Sellye: Recueil des bronzes ajourés de Pannonie faits par les maîtres celtiques à l'époque de l'Empire Romain. Latomus. 103, 1969. „Homages à Marcel Renard.” 518–41.	SJ UngNatMus	Ungarisches National Museum (Budapest)
		WdZ	Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst (Trier)

Jegyzet

- Topál Judit az eddig feltárt hamvasztásos temetőt és az 52. sz. sír teljes anyagát feldolgozás után fogja közölni, a B.A.R. (British Archaeological Reports) International Series kiadványban.
- J. Topál: The Southern Cemetery of Matrica (Százhalombatta–Dunafüred) Budapest, 1981. 77. Type C3. 36. jegyz. — Topál J.: Matrica (Százhalombatta–Dunafüred) korai és középső császárkori temetője. AÉ 108. 1981. 71. 20. jegy.
- Az ép augsti théka képe: Berger 1966. 14–15. Abb. 12–13.
- Berger 1957. 39. Kat. 48. Taf. 5B. részlet. — Hasonló formájú, de más rendeltetésű áttört lemez van egy Butzbach-i tör fogóján. — Oldenstein 1976. 87–8. Taf. 9. 10.
- Berger 1957. 39. Kat. 49.
- A. Radnóti: Intercisa II. ArchHung 33. Bronzegegenstände. 235. 85: „Trensegestell aus Bronze” meghatározással. — Sellye 1973. 138. 140. Taf. III. 5. A Magyar Nemzeti Múzeum leltárkönyvében szereplő rajz alapján közöltem képét.
- Berger 1957. 37. Kat. 26. A., 2. 7. Taf. 6A.
- J. J. Hatt: Circonscription de Strasbourg. Gallia, 20. 1960. I. 483–515. Fig. 2. „...étui ajouré en bronze, trouvés rue Thomann.” Nyúl ványa töredékes.
- Berger 1966. 14–15. Abb. 12–13.
- ORL (10) Feldberg 26. Taf. 6.55. Teile von der Bewaffnung cím alatt. — Sellye 1973. 143. 63. jegyzetben említve.
- Berger 1957. 37. Kat. 24. Részletes értékelés: 27. — Pl. Izrael területén növényi rostból készült, jó állapotban megmaradt edénytartó háncs „szatyrot” (basked) találtak. Y. Yadin: The Finds from the Barkokhba Period in the Cave of Letters. London 1963. Locus 57-ből, Pl. XIV. és Pl. XI. Nr. 3–5. Erre az adatra Szabó Klára hívta fel a figyelmet, akinek értékes segítségét cikkem megírásához ezúton is köszönöm.
- W. Haberey: Ein spätrömisches Frauengrab aus Dorweiler. BJ 149. 1949. 82–93. Taf. 3. 2. elő-hátlap és oldalnézet. Abb. 6. részletes rajzokkal
- A Kisa: Römische Ausgrabungen an der Luxemburgerstraße in Köln. BJ 99, 1896. 40–47. Leírása: 46. Taf. 1. fig. 6. — Haberey BJ 149, 1949. 86. 3. jegyz.
- Sellye 1973. 142–3, 57–63. sz. jegyzetekben részletesen ismertetem a korábbi irodalmat. — Oldenstein a kasztellumok áttört anyagát behatóan tárgyalja, de nem tér ki a kés-tartó thékákra, mert ezek nem tartoztak a katonai felszereléshez. 87.
- Sellye 1973. 137. skk. — R. Laur-Belart mutatott rá először, hogy Gemellianus veretei nem fegyverborítások voltak. Berger Studien, 9. — Pl. Köngen (Grinario) cohors-kasztellumból újabban előke-
rült kissé plasztikus kiképzésű kés-tartó borítást „Ortband eines Schwertes”-nek határoznak meg: Die Römer in Baden-Württemberg. 2. Aufl. Stuttgart-Aalen 1976. 337, Abb. 153. Erre az adatra Szabó Klára hívta fel figyelmemet, köszönöm szíves tájékoztatását.
- Berger 1957. 25.
- Berger 1957. 24.
- Berger 1957. 27. — RE. 2. Bd. V. Stuttgart 1934. Sp. 1613. — Az íróeszközök, a stili-k tartója kis henger is lehetett. E. B. Bónis: Emaillierte Palästra-Geräte aus Brigetio. FA XIX. 1968. Abb. 9. Nr. 35. — Kozmetikumok részére inkább kis doboz-
kák szolgáltak. K. Szabó: Balsamaries en bronze provenant de la Pannonie. Alba Regia XXI. 1984. 104. fig. 8. 12–15.
- Berger 1957. 26. Abb. 1. 4. Kat 2.: Niedergösgenből és Kat. 4. Augstból, 35.
- Sellye 1973. Aquincumi veret: 138., 140. III. T. 3. — Faimingen 138., 140. III. T. 3a. 63. jegyz.
- Sellye 1973. 138., 140. III. T. 4.
- Berger 1957. E. Tatarinoff: Das römische Gebäude bei Niedergösgen (Solothurn). ASA X, 1908. 222. Abb. 102. A feliratos példány képe: Abb. 103. — Berger 1957. 37. Kat. 20.
- Berger 1957. 37. Kat. 24. Abb. 2. 6. Vö. 11. sz. jegyzetemet.
- Mainz: WdZ. XX. Fehérfémből készítették, 356. Taf. 18. 4. Említve: Sellye 1973. 63. sz. jegyzetben. — Märstettenből (Kreis Thurgau, Germania Superior). JSGV 1952. R. Laur-Belart részletesen ismerteti analógiákkal. 89. Berger 1957. 37. Kat. 21. — Zugmantelből: ORL (8) Zugmantel. 1937. 64. Taf. XI. 9. Sellye 1973. 62. sz. jegyzetben említve. Berger 1957. 38. Kat. 34.
- Berger 1957. 38. Kat. 46. Taf. 6B.
- Az egyik variációnál a kanálrész komplikáltabb trombitamustrákból áll, a nyúl ványa pedig kettős „S” és peltamotívumok váltakozásából. Pl. Rückingén limeszkasztellumból, félkész példány le-

- het, mert mint a niedergösgeninél is észlelhető, a kanálrész alján középen kis öntési csap maradványa van. (ORL 22. [Rückingen] 15. 1. Taf. II. 2. — *Sellye* 1973. 60. sz. jegyzet.) — Azonos mintájú ép példányok kerültek elő Rheinzabernből. (Röm. Germ. Z. Mus., Mainz. Lindenschmit, Altertümer unserer heidnischen Vorzeit. II. Heft. IV. Taf. 3. 5.) és Saalburgból (*L. Jacobi*: Das Römerkastell Saalburg bei Homburg vor der Höhe. 1897. 486. Fig. 78. 3.) Altenburg-Heftrichből pedig egy töredékes nyúlvány ismert. (ORL 9. Altenburg-Heftrich. 1937. 8. Taf. II. 12.) — A következők nyúlványrésze kis eltéréssel készült: két példány Saalburgból (SJ II, 1913. 58. Taf. VII. 1.) a 33. sz. pincében talált példány épen maradt meg; a másik töredékes (SJ VII, 1930. 30. Taf. V. 25.) épp úgy, mint egy Feldberg limeszkasztellumból való darab. (SJ VII, 1930. 86. Taf. XXIV. 25. Említve: *Sellye* 1973. 63. sz. jegyzetben.) — A Zugmantel kasztellumból ismert példánynál újabb variációt láthatunk az I. típuson belül. (ORL 8. [Zugmantel] 64. Taf. XI. 10. *Sellye*, 1973. 63. sz. jegyzetben említve. *Berger* 1957. 38. Kat. 35.) — Ezenkívül L. *Berger* még részletesen elemzi az általa II. és III. típusúnak meghatározott thékákat, valamint az egyéni variációkba sorolt példányokat, melyek azonban már eléggé eltérnek a pannoniaiaktól.
27. *Berger* 1957. Abb. 2. 8., de ez komplikáltabb; Abb. 2. 9., Abb. 3. 12 és 14. hasonló kiképzésűek, utóbbi félplasztikus felületű.
 28. A pannoniai áttört művű bronzok közül csak keveset közöltek, pl.: *Sellye I.*: A pannoniai áttört bronzok áttekintése. II. AÉ 1941 1–3. 77. Pl. XXII. 1–3. — *Sellye* Recueil 533. Pl. CXC 2. félkész példány. Az általam eddig összegyűjtött anyagban számtalan publikálatlan analógia van. — Oldenstein a limeszkasztellumok hasonló anyagának széles skáláját mutatja be. Pl.: *Oldenstein* 1976. 110 sk. Taf. 19; 127 sk. Taf. 31 és 33; 157 sk. Taf. 41; 178 sk. Taf. 53–4; 209 sk. Taf. 72; 220 sk. Taf. 80–82. — *Berger* Studien, Taf. I. A. sz. alatt közöl Vindonisából hasonló szíjveret töredékét.
 29. *Berger* 1957. 37. Kat. 23. Taf. 5A.
 30. *Sellye* Recueil. 518. — *Sellye I.*: Adatok az arrabonai fémművességhez. Arrabona 12. 1970. 69. — J. Oldenstein behatóan foglalkozik a műhelyekkel összefüggő problémákkal. *Oldenstein* 1976. 68–85.
 31. *Nagy L.*: Az óbudai Ókeresztény Cella Trichora a Raktár utcában. Budapest 1931. 49–50. 30 kép 3. — *Sellye* 1973. 138. 65. jegyz. III. T. 7. — Théka analógiák plasztikus előoldallal keretelés nélküli nyúlvánnyal; *Berger* a különleges áttört mintájúak közé sorolja: Stockstadt limeszkasztellumból ORL 33. (Stockstadt) 51. 35. sz. Taf. VII. 64. — *Berger* 1957. 38. Kat. 32. Abb. 3. 15. — *Sellye* 1973. 138. 66. sz. jegyz. — Továbbá Walldürnből (az egyik limesz-örtoronyból), ennél az alátétlemezzel megvan. Említve Stockstadtnál 51. és *Berger* 1957. Kat. 32. — Az előbbiektől kissé eltérő mintával, de ugyanolyan kidolgozással került elő Saarbrückenből (*A. Kolling*: Germania 38. 1960. 431–432. Abb. 1.) és Oberwinterthurból (*W. Drack*: Germania 58. 1980. 153–155. Abb. 1.) két egymással azonos thékaveret.
 32. *Sellye I.*: A pannoniai áttört fémmunkák áttekintése. AÉ 1940. 3–4. 236–43. XXIX–XXXVI. — Idid. II. közl. AÉ 1941 1–3. 62–78. XII. — *Sellye* Recueil 531–541. CLXXXIX–CXCII. — A limeszkasztellumokból pl. *Oldenstein* 1976. 95 sk. Taf. 12; 127 sk. Taf. 32; 142 sk. Taf. 36; 160 sk. Taf. 43; 198 sk. Taf. 65; 203 sk. Taf. 69–70; 223 sk. Taf. 83; 234 sk. Taf. 87.
 33. *Berger* 1957., lásd a Katalógus-részt. 34–39. — *Berger* Studien 32. Néhány a *Berger* 1957 megjelenés után előkerült, ill. másutt ismertetett példányt közöl és az eddig összesen 51 darabot ezzel 58 darabra emeli. Az új 7 darab közül kettő felíratos típushoz tartozik (53 és 55. sz.).
 34. *Berger* 1957, lást a Katalógust 35–9, valamint még néhány példányt kell a *Berger*-féle ismertetéshez számítani: vö. 8, 10, 26, 31, 33. jegyzeteimet.
 35. A thékák közül sok a töredékes; de ha az ép példányok hossz- és szélesség méretét összehasonlítjuk, akkor ezek között alig van eltérés, *Berger* 1957, 34 sk.:
 Kat. 1.: Baden nyúlvány sz.: 21 mm; 4. Augst nyúlván sz.: 18 mm; 6. Muttentz nyúlvány sz.: 20 mm.
 Typ I.: Kat. 20 Niedergösgen h: 181 mm, nyúl. sz.: 21 mm.
 Typ I.: Kat. 24 Basel környéke h: 169 mm; nyúl. sz.: 22 mm.
 Typ I.: Kat. 26 Avenches h: 179 mm; nyúlvány sz.: 21 mm.
 Typ I.: Kat. 27 Avenches h: tör.; nyúl. sz.: 19 mm.
 Typ. I.: a kanál 46 Pilsting h: 207 mm; nyúl. sz.: 34 mm.
 Megjegyzem, hogy L. *Berger* nem minden ismertetett veretnek közli a méretét.
Berger Studien, 32.:
 Kat. 52. Augst nyúlvány sz.: 35 mm; Kat. 54. Augst nyúlvány sz.: 19 mm; Kat. 56. Elgg (Kr. Zürich) nyúlvány sz.: 17 mm.
 36. *Berger* 1957. 35.
 37. *Berger* 1957. 32–4, részletes irodalmi utalásokkal.
 38. *Berger* 1957 Abb. 4. elterjedési térkép; valamint értékelése: 31 és 34.
 39. *Sellye* 1973. 138 és 140; 3. tábla 6.
 40. *Berger* 1957 Részletesen kitér több théka datálására és ismerteti a régebbi irodalmat is: 28–9, 31–2, 34. — *Berger* Studien, 14 sk. — *Berger* 1966 15. — Az áttört művek datálásával részletekbe menően foglalkozik: Oldenstein 1976. 59–67, a limeszkasztellumok katonai viseletének ismertetése kapcsán.
 41. Az 1. kép 1. ábrát Topál Juditnak, az 1. kép 2–6. ábráinak rajzait és rekonstrukcióit Vári Ágnesnek köszönöm; a fényképfelvételeket Dabasi András készítette.

THEKENBESCHLAG (MESSERBEHÄLTER) MIT DURCHBRUCHVERZIERUNG AUS DEM RÖMERZEITLICHEN BRANDGRÄBERFELD IN DER BÉCSI STRASSE (BUDAPEST)*

Judit Topál begann im Jahre 1980 im III. Bez. von Budapest, an der Kreuzung der Bécsi Strasse und Pérenyi Gasse, sowohl an der östlichen, wie an der westlichen Strassenseite die Gräber eines umfangreichen Brandgräberfeldabschnittes freizulegen.¹ In Grab 52 lag – unter anderem – ein bronzener Beschlag mit durchbrochener Technik (Abb. 1.1.), für dessen Überlassung ich zwecks Veröffentlichung Judit Topál Dank schuldig bin.

Das erwähnte Grab war das einzige nicht gelehmte – laut Mitteilung der Ausgräberin – im Gegensatz zu allen bisher in diesem Friedhofteil erschlossenen Gräbern. Daher ist es mit grosser Wahrscheinlichkeit anzunehmen, dass in Grab 52 die Brandreste einer solchen Person untergebracht wurden, deren ethnische Zugehörigkeit von den anderen Toten abweicht. Dieser abweichende Bestattungsritus kommt in mehreren Brandgräberfeldern vor, so z. B. auch in Matrica (Százhalombatta).²

In Grab 52 befinden sich keine bei den Brandgräbern üblichen, gut ausgebrannten kalzinierten Knochenüberreste, sondern schlecht ausgebrannte, bräunlich-schwarze, grössere Stücke: Oberarm- und Oberschenkelbeine. Diese stammen vom Skelett eines erwachsenen Mannes, wie dies István Kiszely aufgrund seiner Untersuchungen festgestellt hat. Für seine mündliche Mitteilung danke ich ihm auch an dieser Stelle.

Für die Bestimmung der im Grabe gefundenen as-Münze danke ich Frau Katalin Bíró-Sey. Die Münze ist durchgebrannt, entzweigebrochen, jedoch zusammenfügbar. Ihr Alter reicht vom 1. bis zur Mitte des 3. Jhs, eine nähere Datierung ist nicht möglich.

Ausser den obigen Funden wurden noch eine Firmenlampe und drei Krüge ins Grab gelegt.¹

Der zu beschreibende, durchbrochene Bronzebeschlag wurde mit einer schmalen Schiene nach oben in die Nähe des Oberschenkelbeins ins Grab gelegt. Daneben lagen das kleine Stück einer Unterlagsplatte,

zwei fragmentarische, gebogene Bronzespangen und etwa 50 mm davon, dem Inneren des Grabes zu, die korrodierte Klinge eines Eisenmessers. Wie wir es sehen werden, gehörten der durchbrochene Beschlag, die kleinen Spangen und das Messer zusammen, sie bildeten gemeinsam die Teile einer Messertheke. (Abb. 2. 1–4.)

Vom durchbrochenen Bronzebeschlag (BTM, Inv. Nr. 88.4.260., Abb. 1.) ist ziemlich viel übriggeblieben, so kann er ergänzt werden. Ich danke hier besonders für die grosse Sachkenntnis erfordernde, sorgfältige Arbeit von Frau Katalin T. Bruder, sowie für ihren beigelegten Bericht über die Restauration.

Der Beschlag zeigt unten eine Halbkreis- sog. Löffelform, der sich nach oben eine schmale Schiene anschliesst. Das durchbrochene Feld ist von einer massiven Umrahmung aus Bronze umgeben. Dieser Rahmen ist beim halbkreis-(löffel-)förmigen Teil zweifach ausgebildet und sowohl an der Vorder – wie an der Rückseite von gleicher Breite. Die Doppelausführung hört bei der Schiene auf. Ursprünglich war in der gesamte Länge des Beschlages eine dünne Unterlagsplatte, doch blieb von dieser an der Originalstelle bei dem halbkreisförmigen und dem kleinen abgebrochenen Teil der Schiene nur ein Fragment erhalten. Die genaue Stelle der alleinstehenden Platte (Abb. 6.2.) kann nicht mehr eindeutig festgestellt werden. (Abb. 1.1.)

Bezüglich der Anwendung des Beschlages können Befestigungsspuren im mittleren Löffelteil unten festgestellt werden, dort wo sich bei der Kante ein kleiner Nagel fleisch hervorhebt, sowie auch an der Seite des Löffelteiles, wo keine Doppelkante mehr vorhanden war. Auf der Schiene – nahe der Bruchstelle – ist am Rande der Kante ein kleiner hervorstehender Bronzerest ersichtlich.

Die Vorder- und Rückseite des Beschlages ist flach bearbeitet, das durchbrochene Muster von mittlerer Feinheit wurde ebenfalls flach ausgebildet.

* Das aus dem Griechischen stammende lateinische Wort „*Theca*“ (Theke) heisst soviel wie Behälter für Messer oder Schreibutensilien. Mit der ausführlichen Erörterung zahlreicher Auktorenstellen s.: PWRE 2. Bd. V. Stuttgart 1934. Sp. 1613. – Auf die Bestimmung der *Theca vulneraria* richtete K. Szabó meine Aufmerksamkeit: Anticka bronz a Jugoslaviji 1844–1969. (Beograd 1969) 138. No. 275. Mit Foto.

Das durchbrochene Motiv ist eine, im halbkreisförmigen Löffelteil das Spiegelbild des Musters symmetrisch angebrachte, rankenverzierte Pelta. Beim Löffelteil unten fehlt hier die bei den Analogien (siehe z.B. Avenches und Strasbourg, Anmerkungen Nr. 7. und 8.) vorkommende, doppelte Halbkreislinie, die dem unteren Bogen der Kante folgt, wodurch eine Einzelvariante des üblichen Musters entsteht. Zur Schiene führen doppelte, sich symmetrisch zurückbiegende Ranken hinüber. Sodann setzt sich das Muster mit einem lautenähnlichen Motiv fort, das oben in einen Kreis ausgeht. Die weiteren Durchbrechungen der länglichen Schiene wiederholen sich und sind der Form nach identisch: fest aneinander gefügt, verflochten und ebenfalls einer Laute ähnlich. Vom Muster des kleineren, abgebrochenen, zur Schiene gehörenden Stückes ist bei der inneren Kante nur ganz wenig erhalten geblieben, doch kann festgestellt werden, dass sich das gleiche Motivsystem auch auf diesem Teil fortsetzt, wie beim grösseren Stück. An der Rückseite (Abb. 2.1.) ist ein kleiner Rest der Unterlagsplatte zu sehen. Bei der Rekonstruktion des Beschlages muss berücksichtigt werden, dass das Muster beim Bruch nicht unmittelbar weiterläuft, ca. 10–15 mm sind völlig ausgebrochen.

Laut Feststellung von László Költő (siehe: Bericht von Frau Katalin T. Bruder) wurde der durchbrochene Beschlag aus einer dunkleren Bronze ausgeführt als die Unterlagsplatte, da die letztere viermal so viel Zink enthalten hat und daher hellgelb war. Demnach war der unterschiedliche Farbeffekt, der bei den durchbrochenen Arbeiten allgemein angewendet wurde, – eventuell nicht mit Metall, sondern einer Leder- bzw. Textilunterlage anderer Farbe – auch beim Fund von der Bécsi Str. vorhanden.

Die Masse des grösseren Beschlagstückes: Länge 120–120,5 mm, Breite: bei dem Löffelteil: 50,5 mm. Die Breite der Schiene: 21–21,5 mm. Die Breite der massiven Bronzekante beträgt sowohl an der Vorder-, wie an der Rückseite 10 mm. Die Dicke des Beschlages der Kante und des Durchbruchs ist in gleicher Weise 2 mm. Die Dicke der Unterlagsplatte ist weniger als 1 mm. Beim Löffelteil, wo der Beschlag verdoppelt ist, beträgt die Dicke 6,6–7 mm, die lichte Weite: hier nur ca. 2 mm. Die Masse des kleineren Bruchstückes: Länge 51 mm, max. Breite: 11 mm, Dicke: 2 mm. Die Dicke der Unterlagsplatte stimmt mit jener der grösseren Stücke überein: weniger als 1 mm.

Im Grabe befand sich neben dem durchbrochenen Beschlag eine kleine unregelmässige Metallplatte. (BTM. Inv. Nr. 88.4.260/a., Abb. 6.2.) Sowohl die Vorder- wie auch die Rückseite ist flach ausgestaltet. Ihre Oberfläche ist ein wenig gewölbt, gebogen ebenso wie der durchbrochene Beschlag. Auf der Platte sind drei

kleine Löcher zu sehen, diese dienten möglicherweise der Befestigung des durchbrochenen Musters. Ihre genaue Unterbringung kann, wie schon erwähnt, derzeit nicht mehr bestimmt werden. Die Ausführung dieses Plattenbruchteils scheint stärker, massiver zu sein, als die auf der ursprünglichen Stelle erhalten gebliebenen Unterlagsplatten. Seine Farbe ist gelblich, mit starken Rostspuren sowohl auf der Vorder- wie auf der Rückseite. Max. Länge: 48 mm, max. Breite: 21 mm, Dicke: weniger als 1 mm.

In der Nähe des durchbrochenen Beschlages lagen eine grössere und eine kleinere grünpatinierte Bronzespange. (BTM. Inv. Nr. 88.4.260/b., Abb. 5.2., und Abb. 6.3.)

Am einen Ende des grösseren Stückes biegt sich die Spange an der Rückseite um ca. 4 mm nach hinten und schmiegt sich gänzlich der Biegung an. Sowohl die grössere wie auch die kleinere Spange ist bogenförmig, doch ist diese Form bei der grösseren besser wahrnehmbar: auf ihrer Kante befindet sich ein halbkreisförmiges Loch, wahrscheinlich die Stelle des Befestigungsnagels. Die Breite beider Spangen beträgt 11 mm, ihre Länge ca. 29 bzw. 16 mm, ihre Dicke: 1 mm.

Die Funktion der Spangen ist beim Beschlag an einer aus Regensburg stammenden, im Originalzustand erhaltenen Theke (Abb. 4.3.)⁴ genau ersichtlich, wo am oberen Ende der durchbrochenen Schiene die Biegung der an der ursprünglichen Stelle erhalten gebliebenen Spange des Messerbehälters den Beschlag an der Rückseite der Schiene ganz umfasst: ihre Befestigung mit Nägeln kann gut beobachtet werden. Das Bild veranschaulicht ein Detail der Theke; ob am Stück zwei Spangen angewandt wurden, ist nicht ersichtlich. Die rückseitige Befestigung der Spangen, wie es auch am Beispiel des Augster Stückes sichtbar ist, dürfte deshalb erfolgt sein, damit die Spange das durchbrochene Muster nicht verdeckt. Die Masse des Regensburger Beschlages sind jenem aus der Bécsi Strasse ganz ähnlich, nicht allein die Breite der Spange, sondern auch die der durchbrochenen Schiene.

In Regensburg kam vom römischen Gräberfeld auch ein Thekenbruchstück zum Vorschein, wo das Metallplattenstück noch auf seinem ursprünglichen Platz zu sehen ist.⁵

In Grab 52 in der Bécsi Str. lag 50 mm vom durchbrochenen Beschlag dem Inneren des Grabes zu, ein korrodiertes Eisenmesser (BTM. Inv. Nr. 88.4.261., Abb. 5.3. und Abb. 6.4.), dessen Angel spitzig gewesen sein durfte, die Klinge war einschneidig. Infolge der Rostschicht ist das Messer jetzt dicker als ursprünglich, doch dies beachtet, hatte das Messer solche Masse, dass es in den durchbrochenen Beschlag hineingesteckt und mit Hilfe der gebogenen Spange befestigt werden konnte. Die Masse des Messers: fragmentari-

sche Länge: 85 mm, Klingenbreite: 20 mm. Als Vergleich richte ich die Aufmerksamkeit darauf, dass die Breite der durchbrochenen Schiene 21 mm beträgt.

Eine völlig identische Analogie des Beschlages aus der Bécsi Str. kam in fragmentarischem Zustand in Intercisa (Abb. 7. 1–2.) vom sog. Öreghegy aus dem Hauser-Weinberg zum Vorschein. (MNM. Inv. Nr. 90. 1908, 113).⁶ Nur der Schienenteil der Theke ist vorhanden. Ausser dem Muster sind auch ihre Masse dieselben wie jene aus der Bécsi Strasse. An der Kante ist gegenüber eine (gebrochene) Ausbuchtung ersichtlich, wo die Spange befestigt war, ist der Nagel noch erhalten. Von einer Unterlagsplatte ist keine Spur vorhanden. Fragmentarische Länge: 55 mm, Breite: 21 mm, Dicke: 2 mm.

Weitere Analogien der beiden pannonischen Theken (Bécsi Str., Intercisa) stammen aus Avenches⁷ und Strasbourg⁸ (in Germania Superior). Der erstere Ort ist in der heutigen Schweiz, der letztere in Frankreich.

In Abb. 4. 1–2. ist ein völlig erhalten gebliebener, einzigartiger Fund aus Augst (Schweiz, das römische Augusta Rauriacum, Germania Superior) zu sehen: die Reproduktion der Vorder- und Rückseite einer Theke, die in der Insula Nr. 5 gefunden wurde.⁹ Diese ermöglicht die Rekonstruktion der im Grab der Bécsi Strasse gefundenen Bestandteile einer Theke. Bei der Theke aus Augst wurde das Messer mit zwei Spangen und an der Rückseite zur durchbrochenen Vorderplatte befestigt und zwar im Mittelteil der Schiene sowie bei den Erweiterungen am oberen Ende. Eine derartige Erweiterung kann an jeder einzelnen durchbrochenen Schiene – verschiedenen Typs – beobachtet werden, sofern gerade dieses Stück von der Schiene erhalten blieb, so auch bei dem Fund von der Bécsi Strasse, allerdings ist diese Erweiterung nur im mittleren Teil vorhanden. Aller Wahrscheinlichkeit nach wurde mit der halbkreisförmigen Spange nur der Rückteil des Stückes befestigt, damit das durchbrochene Muster nicht verdeckt wird, wie ich dies schon beim Regensburger Fund erwähnt habe. (Abb. 4.3.)

Die durchbrochene Verzierung der Augster Theke weicht von jener der Bécsi Strasse wenig ab, ihre Schiene ist schmaler, die Unterlagsplatte ist aus Messing, daher unterscheidet sich das obere, durchbrochene Muster scharf von der Farbe der Unterlagsplatte. Dass heisst, der Farbeffekt war der gleiche wie beim Fund der Bécsi Strasse: unter der dunkleren, durchbrochenen Platte ist eine hellgelbe Unterlage. (Siehe: Ergebnis der chemischen Untersuchung von L. Költő.)

An der Rückseite der Theke wiesen die Laborproben an zwei Stellen Spuren einer Schnur auf. Diese diente vermutlich zur Befestigung der Rückseite auf Textilien, Bast oder Leder. An dieser Stelle dürfte das Messer hineingesteckt gewesen sein. In der unteren

löffelartigen Erweiterung des durchbrochenen Teiles befand sich im 2–5 mm tiefen Innenraum das taschenartige Ende des Futterals. Die Theke wurde mit einer Schnur zusammengezogen (vgl. die Rekonstruktionen Abb. 2.2. und 4.), doch konnte sie auch offen gewesen sein, um leichter zum Messer zu gelangen. Das Messer wurde in der Theke auf dem Gürtel aufgehängt getragen. (Abb. 3.)

Im Limes Castellum Feldberg kam in fast vollkommenem Zustand ein Beschlag mit durchbrochenem Muster zum Vorschein, der dem Thekenbeschlag des Augster Messers der Form und dem Muster nach sehr ähnlich ist.¹⁰

Im Laufe der Laborproben zeigten sich nicht nur beim Augster Fundstück, sondern auch bei dem fast vollkommen erhaltenen Beschlag aus der Umgebung von Basel Faserüberreste. Hier wurden in der Erweiterung der Schiene beim Niet solche aus dem Süden stammende Pflanzenfasern gefunden, die in Mitteleuropa nicht heimisch sind. Diese Angabe ist in bezug auf die Handelsbeziehungen des Werkstattbereiches der Theke wichtig.¹¹

Eine andere vollkommen erhaltene durchbrochene Theke aus späterer Zeit wurde in einem Frauengrab von Dorweiler, im Freien Germanien, gefunden. (Im Grab der Bécsi Strasse war ein Mann begraben!) In der germanischen Theke wurden zwei Messer untergebracht, mit zwei bogenförmigen Spangen an den Gürtel befestigt. Auch die Form und die durchbrochene Verzierung weichen von jenen der bisher besprochenen Theken ab. Das durchbrochene Muster erinnert eher an eine Durchlöcherung. Die Spangen mit ähnlichem Muster umfassen völlig die Messer, vielleicht dienten sie nicht nur zu Befestigungs-, sondern auch Verzierungszwecken. An der Rückseite der Theke sind Lederüberreste zu sehen. Datierung: eine Durchbrechung von diesem Typ erscheint schon am Beginn des 3. Jhs und ist bis zum Anfang des 5. Jhs gebräuchlich.¹²

Mit einer ähnlichen, aber komplizierteren und feiner ausgeführten Durchlöcherung ist der Beschlag hergestellt, der in der Luxemburg Strasse in Köln gefunden wurde.¹³

In der archäologischen Literatur begegnen uns dutzendweise Beschläge, die dem in der Bécsi Strasse gefundenen ähnlich sind, namentlich im Material des Limes Castellum im Rheinland.¹⁴ Diese werden als Behälter von Dolchen bestimmt. Diese Bezeichnung habe auch ich übernommen.¹⁵ Obwohl wir auf den Stein- und Bronzefunden so kleine Dolchbeschläge nicht vorfinden können,¹⁶ ist die Bezeichnung „Behälter“ zu einem gewissen Grad richtig, da die Theken tatsächlich „Behälter“ waren, allerdings für Messer.¹⁷ Es ergab sich auch die Frage, ob die Theken nicht Schreibzeug oder kosmetische Artikel enthielten,¹⁸ doch diente der

Fund der Bécsi Strasse eindeutig als Messerbehälter, da auch das Messer zum Vorschein kam.

Der in *Aquae Helveticae* (Baden, Schweiz) tätige Bronze-giesserei-Meister namens Gemellianus hat den Beschlägen den Namen „theca“ gegeben, z.B. THE-CAMGEMELIAN (aus Niedergösgen) oder THE-CAMG. (ein Exemplar aus Augst).¹⁹ Die inschriftlichen oder mit Verzierung und Inschrift versehenen Beschläge, mehr oder weniger gleicher Form dienten als Behälter, d.h. Theken. (Siehe Abb. 4.)

Es ist uns gelungen ein aus Aquincum ohne nähere Ortsangabe zum Vorschein gekommenes Schienenfragment (BTM, alte Inv. Nr. 575), aufgrund das im Limes Castellum von Faimingen zum Vorschein gekommenen, gut erhaltenen Fund zu ergänzen.²⁰

Ebenfalls an einer unbestimmten Stelle in Aquincum wurde ein Schienenfragment (BTM, alte Inv. Nr. 572) mit gleichem Muster wie beim obigen, doch in abweichender Grösse gefunden.²¹

Im Römischen Reich finden wir Analogien der pan-nonischen Theken in grosser Zahl vor, z.B. in Nieder-gösgen,²² diese letztere konnte vielleicht ein Halberzeugnis gewesen sein, der Gusszapfen ist erhalten geblieben; ferner aus der Umgebung von Basel, mit Pflanzenfaserresten bei dem einen Niet.²³ Bloss Schienenfragmente kamen aus Mainz, Märstetten und Zugmentel²⁴ zum Vorschein, deren Muster mit den bisherigen identisch sind. Aus Pisting in Rätien stammt ein vollständiger Beschlag, mit abweichendem Muster, allein der „Löffel“-Teil ist mit den bisherigen identisch.²⁵ Diese reiht L. Berger in seiner Abhandlung unter Typ I. ein, wohin auch mehrere Varianten gehören.²⁶

Aus Pannonien möchte ich noch ein Fragment erwähnen und zwar aus der Gegend Ószöny-Brigetio (UngNatMus. Inv. Nr. 75.1890.23, Abb. 7. 3-4.) das kleiner als die bisherigen Theken ist (Breite: 27-28 mm, Höhe: 25 mm, Dicke 3 mm), doch mit ähnlicher Ausführung. Der peltaförmige „Löffel“-Teil ist zweiseitig, von der Schiene ist nur eine Ranke zurückgeblieben. Auch dieses Stück dürfte irgendein Beschlag gewesen sein, der die Varianten der Typen Berger II. und III. zeigt,²⁷ sich eng dem flach bearbeiteten durchbrochenen Material anschliesst und nicht der Theke.²⁸

Es gibt auch plastische Theken, z.B. in Önsingen (Germania Superior). Dieses halbfertige Exemplar weist einzigartig ausgeführte Motive auf. Es kann angenommen werden, dass es an Ort und Stelle und nicht in Baden in der Gemellianus-Werkstätte erzeugt worden ist, da es nicht üblich war Ausschussware weder zu verkaufen, noch irgendwohin zu liefern.³⁰ Dieses Exemplar ohne Umrahmung ist einem fertig ausgearbeiteten Stück aus Aquincum ähnlich, das nächst der Cella Trichora in der Raktár Gasse in Óbuda ge-

funden wurde.³¹ Diesen plastisch durchbrochenen Stücken begegnen wir überall im Reich, so auch in Pannonien, sie gehörten beispielsweise zu Fibeln und sonstigen Kleidungsstücken oder zu Wagenbeschlägen und Pferdegeschirrgarnituren.³²

L. Berger publizierte sämtliche bisher auffindbare Beschläge des Meisters Gemellianus, sowohl mit Inschriften, wie auch mit ornamentalen Motiven und stellte fest, dass diese aus der Werkstätte von Gemellianus, oder zumindest aus ihrem Produktbereich hervorkommen.³⁴ Es kann vielleicht angenommen werden, dass Stücke mit völlig identischer Verzierung und Grösse in derselben Werkstätte erzeugt worden sind.³⁵ Mit kleineren Variationen reiht L. Berger die Motive in drei Typen ein: es ist beachtenswert, dass die meisten Stücke zum Typ I. gehören³⁶ und in Pannonien auch nur dieser Typ und dessen Varianten vorkommen.

Es würde zu weit führen, den Motivschatz der Theken zu analysieren,³⁷ ich möchte die Aufmerksamkeit dem Umstand zuwenden, dass sie von den übrigen durchbrochenen Bronzen differenziert werden können. Die Form bestimmt bereits die Verzierung, jedes Stück ist symmetrisch angeordnet. Um eine Beschädigung zu vermeiden, wurden sie aus mittelfeinen Linien mit flacher Ausführung herausgeschnitten.

Auf der Verbreitungskarte von L. Berger kann gut beobachtet werden, dass die Theken hauptsächlich im Raum der *Aquae Helveticae* häufig sind, ausserdem kommen sie auch in den Kastellen des rheinländischen Limes, in Gallien, und sporadisch in Oberitalien sowie im Noricum vor.³⁸

In Kenntnis der pan-nonischen Funde müssen wir nun den obigen Kreis auch auf Aquincum, Intercisa und Brigetio erstrecken und zwar unseren bisherigen Daten gemäss hinsichtlich der Typen ohne Inschrift.

Aus Dazien kam auch ein fragmentarisches Exemplar von Napoca-Cluj zum Vorschein.³⁹ (Mus. Cluj, Rumänien) Es ist kleiner als üblich, und sein Muster jenem der Bécsi Str. verwandt.

Hier möchte ich bemerken, dass im Barbaricum zwischen Pannonien und Dazien bisher keine Theken mit durchbrochener Verzierung bekannt sind.

Die Theken datiert L. Berger zwischen die zweite Hälfte des 2. und der ersten Hälfte des 3. Jhs, was er durch die Stilanalysen der durchbrochenen Beschläge unterstützt.⁴⁰ Das Alter der Theke aus der Bécsi Str. stimmt – laut freundlicher Mitteilung von Judit Topál – aufgrund der übrigen Grabfunde mit dieser Datierung überein.

Zusammenfassend: aus dem Grab in der Bécsi Strasse kam ein einzigartiger Fund, die Bestandteile einer Messerbehälter-Theke ans Tageslicht. Aufgrund der aus Augst (Schweiz) stammenden, vollständig erhalten geblieben Theken (vgl. Abb. 4. 1-2.) ist es ge-

lungen ihre pannonische Analogie (Abb. 1, Abb. 2.) und ihre Anwendungsweise (Abb. 3.) zu rekonstruieren.⁴¹ Der Beschlag von der Bécsi Strasse und einige anderen pannonischen Bruchstücke (Abb. 7.) knüpfen sich so eng den Gemellianus-Erzeugnissen aus Aquae

Helveticae an, dass die bei uns eingeholten Funde auch zu dieser Werkstätte — oder zu ihrem Kreis — gerechnet werden können. Daher muss die Verbreitung dieser bedeutenden Fundgruppe auch auf Pannonien erstreckt werden.

Abbildungen

- Abb. 1. 1. Bruchstück eines durchbrochenen Bronzebeschlages aus dem Brandgrab 52 in der Bécsi Str. — Zeichnung von Judit Topál anlässlich der Erschliessung i.J. 1980. (BTM); 2. Ergänzte Vorderseite der Theke mit durchbrochener Verzierung.
- Abb. 2. 1. Rekonstruktion der Theke mit durchbrochener Verzierung, Rückseite; 2. Seitenansicht; 3. Längsschnitt: a) bronzener Beschlag mit durchbrochener Verzierung, b) bronzene Unterlagsplatte, c) die zwei bronzenen Befestigungsspangen, d) Eisenmesser, e) Textil- oder Lederfutteral, f) Befestigungsnagel; 4. Aufsicht: a–e) dasselbe wie bei Zeichnung 3., f) Faserschnur zum Zusammenziehen des Futterals.
- Abb. 3. Vermutliche Stelle der Theken am Gürtel (Rekonstruktion).
- Abb. 4. 1–2. In Augst (Augusta Rauriacum, Schweiz) ans Tageslicht gelangte vollständige Theke mit Befestigungsspanne. Vorder- und Rückseite. Nach Berger 1966 Abb. 12–13; 3. Aus Regensburg (Deutschland) Theke mit Befestigungsspanne, Detailzeichnung. Nach Berger 1957 Taf. 5/b. Zeichnungen von Ágnes Vári.

- Abb. 5. 1. Aus dem Brandgrab 52 in der Bécsi Str. (BTM) fragmentarischer, durchbrochener Bronzebeschlag: Vorderseite der Theke nach der Restaurierung, 1988; 2. Zwei Bronzebandfragmente, Aufsicht; 3. Eisenmesserrest, Vorderseite.
- Abb. 6. 1. Aus dem Brandgrab 52 in der Bécsi Str. (BTM) fragmentarischer, durchbrochener Bronzebeschlag: Rückseite der Theke nach der Restaurierung, 1988; 2. Fragment von der Metallunterlagsplatte des durchbrochenen Beschlages; 3. Zwei Bronzebandfragmente, Seitenansicht; 4. Eisenmesserrest, Rückseite.
- Abb. 7. 1–2. Schienenfragment des Thekenbeschlages(?) aus Dunaújváros-Intercisa (MNM), Vorder- und Rückseite; 3–4. Durchbrochenes Beschlagfragment, Vorder- und Rückseite aus Ószőny-Brigetio (MNM) Die Fotos sind Aufnahmen von András Dabasi.

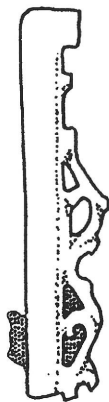
Képjegyzék

1. kép 1: Bécsi út 52. hamvasztásos sírból, töredékes áttört művű bronz veret az 1980. évi előkerülésekor (BTM); 2: Bécsi úti áttört bronz veret javasolt kiegészítése. A késtartó théka előlapja.
2. kép 1: Bécsi úti áttört művű késtartó rekonstrukciója (hátdoldal); 2: Bécsi úti áttört művű késtartó rekonstrukciója (oldalnézet); 3: Bécsi úti áttört művű késtartó rekonstrukciója hossz-metszet: a) áttört művű bronzveret; b) bronz alátét lemez; c) a két felerősítő bronz pánt; d) vas kés; e) textil vagy bőr bélés; f) megerősítő szög; 4: Bécsi úti áttört művű késtartó rekonstrukciója felülnézet: a) áttört művű bronzveret; b) bronz alátét lemez; c) a két felerősítő bronz

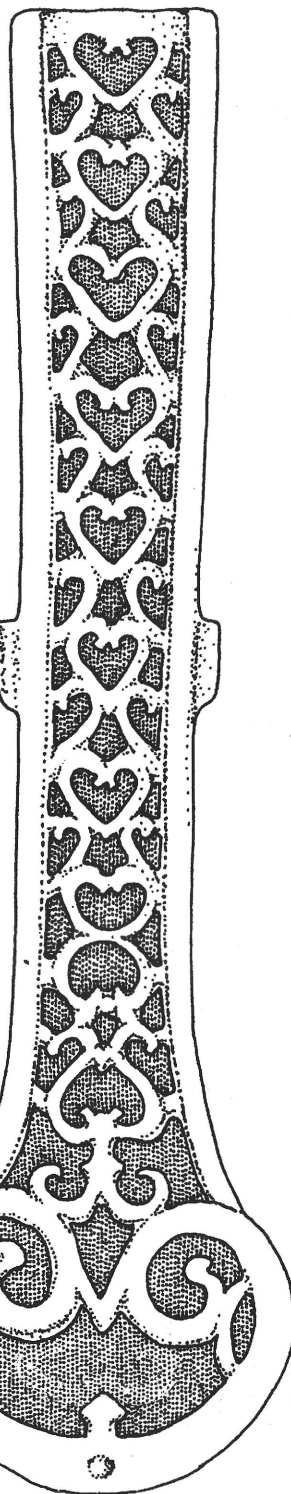
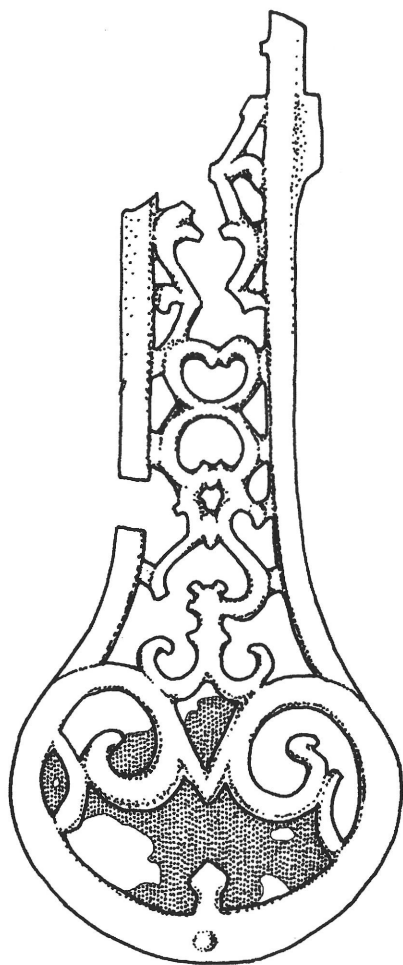
- pánt; d) vaskés; e) textil vagy bőr bélés; f) rost zsinór a bélés összehúzására.
3. kép A Bécsi úti áttört művű késtartó valószínű elhelyezése az övön (rekonstrukció).
4. kép 1–2: Augst-ból (Augusta Rauriacum) ép állapotban előkerült késtartó elő- és hátdoldal (Berger 1966, Abb. 12–13.); 3: Regensburg-i késtartó, felerősítő pánttal (részlet Berger 1957 Taf 5b alapján).
5. kép 1: Bécsi úti 52. hamvasztásos sírból (BTM), töredékes, áttört művű bronz veret, késtartó théka előlapja, a restaurálás után, 1988; 2: Két darab bronz pánt töredéke, felülnézet; 3: Vaskés maradvány, előoldal.

6. kép 1: Bécsi úti 52. hamvasztásos sírból (BTM) töredékes, áttört művű bronz veret, késtartó théka hátoldala, a restaurálás után, 1988; 2: töredék az áttört veret fém-alátét lemezéből; 3: Két darab bronz pánt töredéke, oldalnézet; 4: Vaskés maradványa, hátoldal.

7. kép 1–2: Késtartó théka veretének nyúlvány-töredéke elő- és hátoldala Dunaújvárosból Inter-cisa (MNM); 3–4: Áttört művű veret-töredék elő- és hátoldala Ószőny-Brigetioból (MNM).

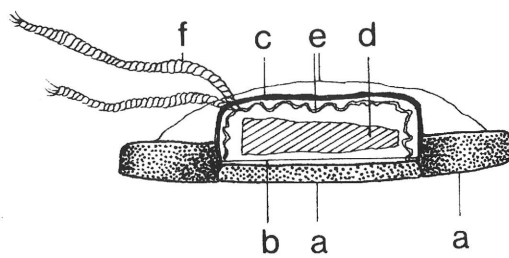
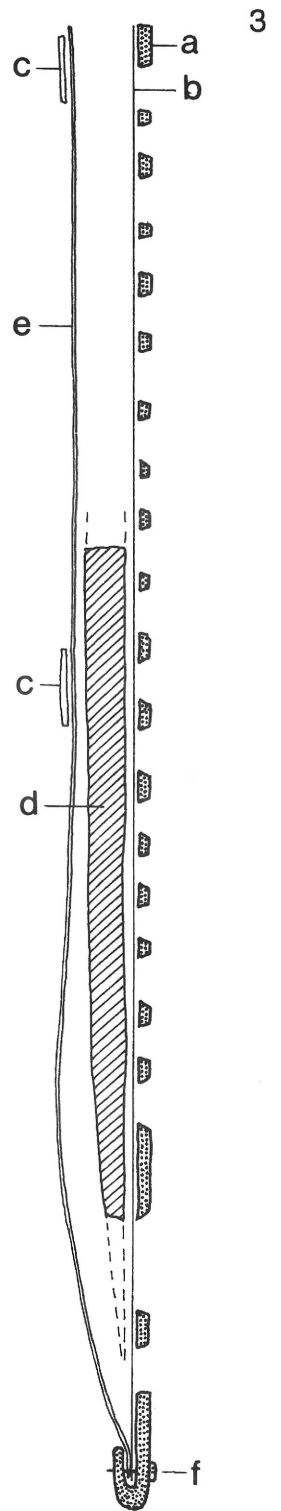
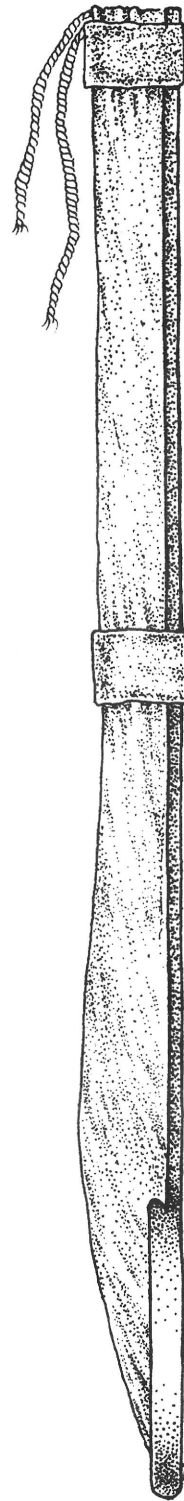
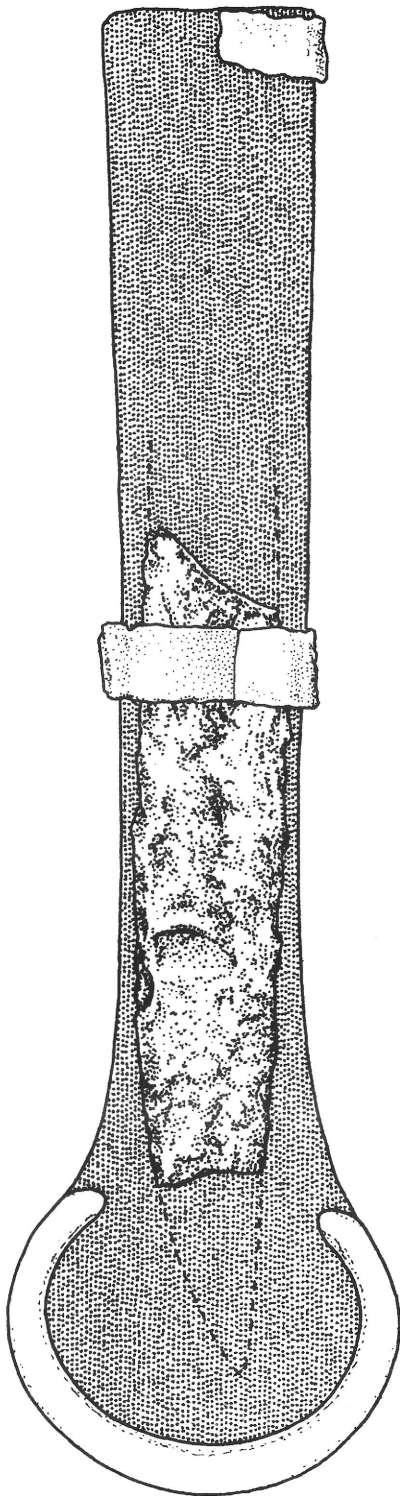

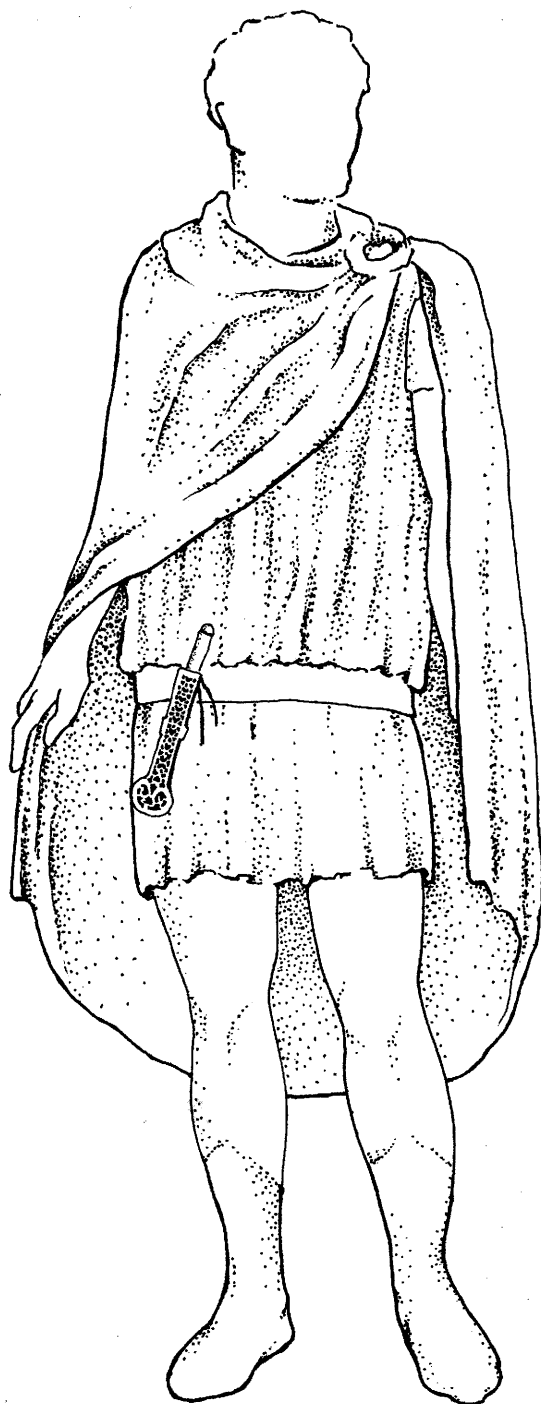
1

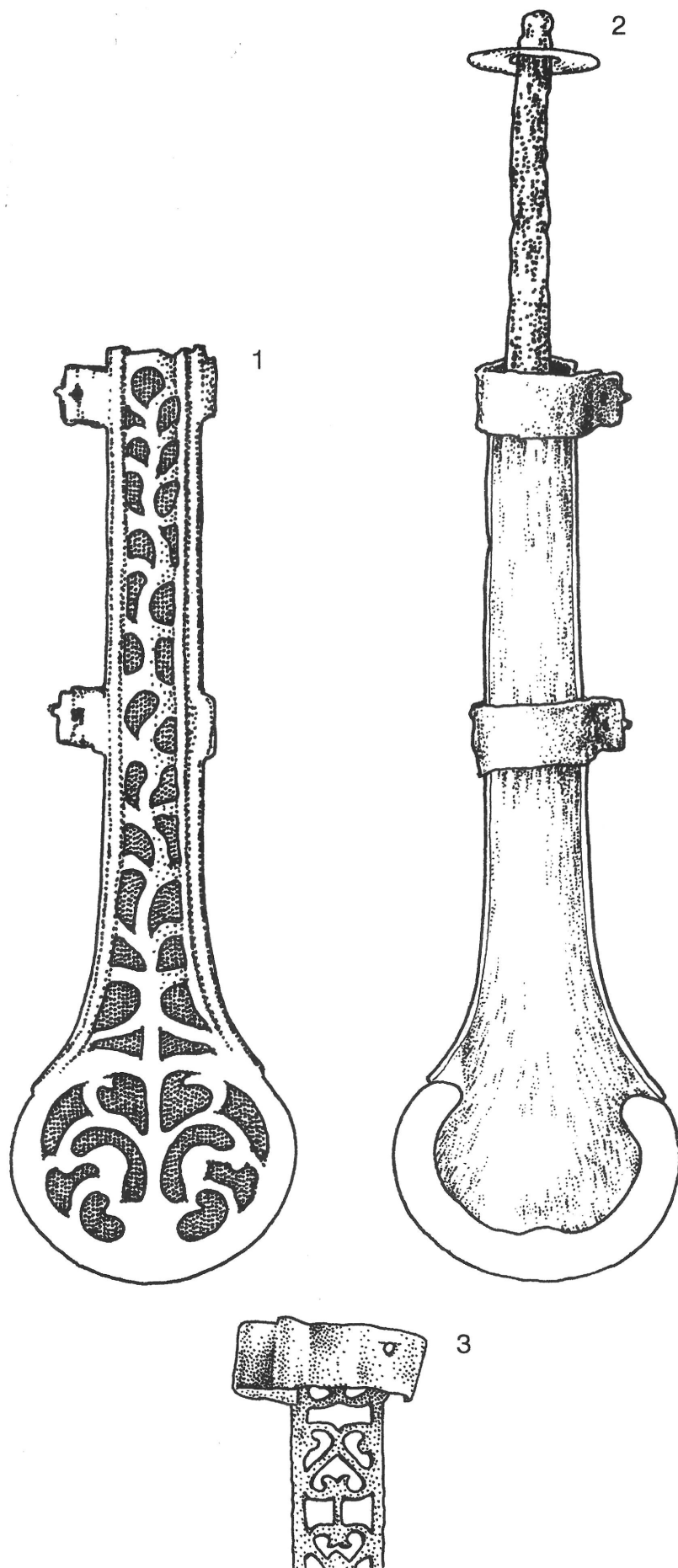
2

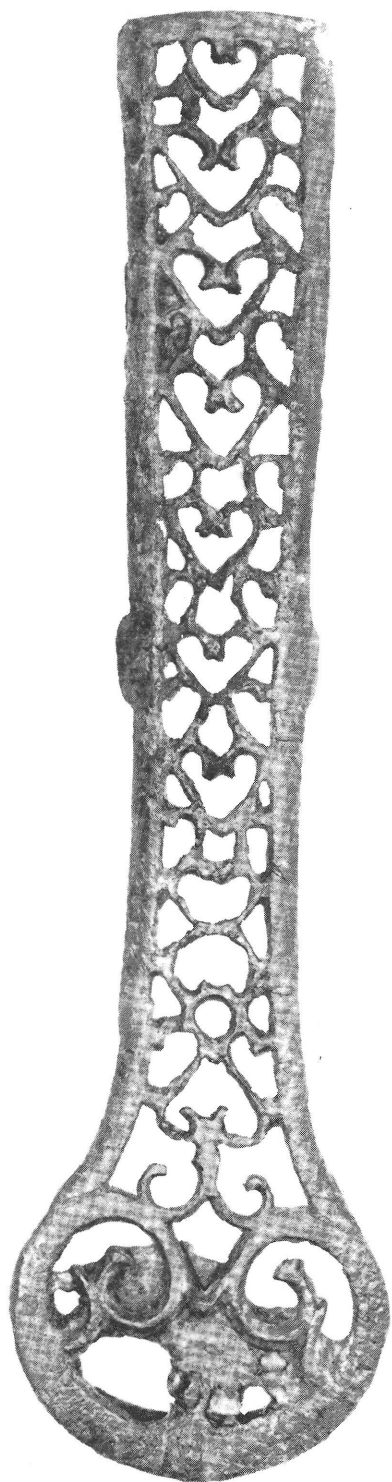
1

3

1

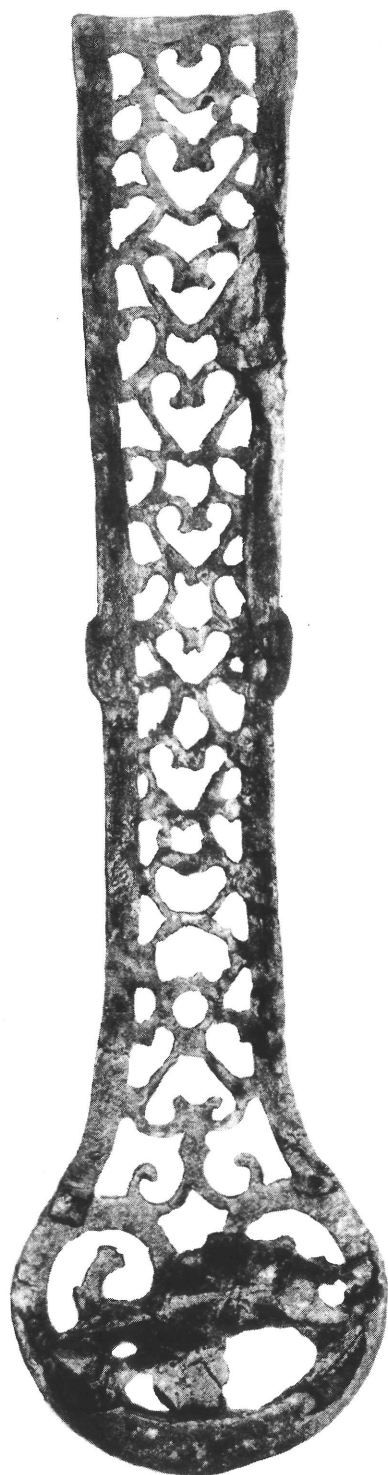
2

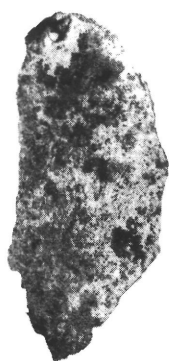
3

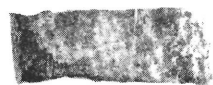
5

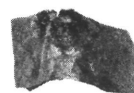
1

2

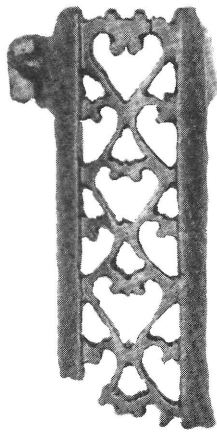

3

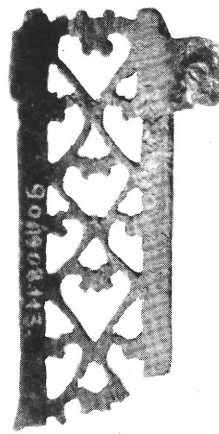

4

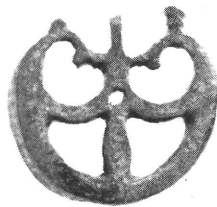
6

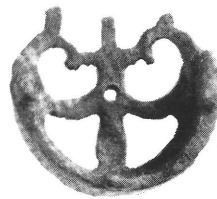
1

2

3

4

7